

---

**ШАРУАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ КҮШТЕП ҰЖЫМДАСТЫРУ,  
ЕТ, АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА НАУҚАНДАРЫНЫҢ ҚҰРБАНДАРЫ**

**ЖЕРТВЫ НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ, ЗАГОТОВИТЕЛЬНЫХ И  
ДРУГИХ КАМПАНИЙ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ КРЕСТЬЯНСТВА**

**VICTIMS OF FORCED COLLECTIVIZATION, PROCUREMENT AND OTHER  
CAMPAIGNS OF THE SOVIET AUTHORITY IN RESPECT OF THE PEASANTRY**

---

**ҒТАХР 03.20.00**

**ҚАЗАҚ БАЙЛАРЫН ТАП РЕТІНДЕ ЖОЮДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ,  
ЖҮРІСІ АТЫРАУ ӨЛКЕСІ МЫСАЛЫНДА**

**Ш. Нағымұлы\*, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің  
профессоры, Каспий маңы Академиясының академигі, «Ерен еңбегі  
үшін» медалінің иегері, e-mail: waxman45@mail.ru.**

**Г. Шұғайыпова, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің  
тарих магистры.**

**Г. Жамбауылова, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің  
тарих магистры.**

**\*Автор-корреспондент  
e-mail: waxman45@mail.ru.**

**Аннотация.** Мақалада Қазақстанда ірі байларды тап ретінде жою мен тәркілеу шараларының себептері мен салдары Атырау өлкесінің мысалында архивтік материалдар арқылы көрсетілген. Қазақ қоғамындағы байлардың прогрессивтік ролі жоққа шығарылып, олардың бүкіл мал мүлкін тартып алу шараларының басында 1925 жылдан бастап Бүкілресейлік большевиктердің Коммунистік партиясының Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы болып тағайындалған Ф. Голощекиннің болғандығы мақалада баяндалған.

Қазақ байларына деген теріс көзқарас 1926 жылы 30 сәуірде Қызылорда қаласында өткен Бүкілресейлік большевиктердің Коммунистік партиясының Қазақ өлкелік комитетінің 2-ші Пленумында айқын көрініс тапқан. Осы пленумда алғаш рет Голощекин қазақ ауылында октябрьдің болмағанын, сондықтан ол шараны қолға алудың қажеттігін айтқан болатын. Пленумда сөйлеген басшылардың С.Садуақасовтан басқасы Ф. Голощекинді қолдап, ауылдағы байларды және рулық қатынастарды жоюға шақырды.

Көп ұзамай, 1928 жылы басталған қазақтың байларын тәркілеу, малдарын тартып алу және күштеп ұжымдастыру мен отырықшыландыру кесірінен қазақ халқы орны толмас қасіретке ұшырағаны Атырау өлкесінің мысалында баяндалған. Мақалада, сонымен қатар қазақ байларының 1921-1922 жылдарғы ашаршылыққа ұшыраған халыққа көмегі туралы мәліметтер келтірілген.

**Кілт сөздер:** ірі байларды тәркілеу, кіші октябрь, рулық қатынастар, таптық жіктелу, зиянды элемент, бұрынғы болыс, бұрынғы старшын.

**МРНТИ 03.20.00**

## **ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ ЛИКВИДАЦИИ КАЗАХСКОГО БАЙСТВА КАК КЛАССА, НА ПРИМЕРЕ АТЫРАУСКОГО ОКРУГА**

**Ш. Нагымұлы\*, Х. Профессор Атырауского университета им. Досмухамедова, академик Каспийской академии,  
e-mail: waxman45@mail.ru.**

**Г. Шугайыпова, Х. Магистр истории Атырауского университета имени Досмухамедова.**

**Г. Жамбаулова, Х. Магистр истории Атырауского университета имени Досмухамедова.**

**\*Автор-корреспондент  
e-mail: waxman45@mail.ru.**

**Аннотация.** В статье на примере Атырауской области рассматриваются причины конфискации баев и последствия ликвидации их, как класса. В статье описывается, как Ф. Голощекин, назначенный с 1925 года секретарем Казахского областного комитета ВКП(б), стоял у истоков мер по отрицанию прогрессивной роли баев в казахском обществе и изъятию всего их имущества.

Отрицательное отношение к казахским баям ярко отразилось на II Пленуме Казахского областного комитета ВКП(б), состоявшемся в Кызылорде 30 апреля 1926 года. На этом пленуме Ф. Голощекин впервые заявил, что Октября в казахской деревне нет, а потому необходимо принимать меры. Все выступавшие, за исключением С. Садвакасова, поддержали Ф. Голощекина и призвали к ликвидации баев в ауле и родо-племенных отношений в деревне.

Пример Атырауской области наглядно демонстрирует, какие страдания понесли казахский народ из-за конфискации имущества, изъятия скота, а

также проведения насильственной коллективизации и оседания, начавшихся в 1928 году. В статье также приводятся сведения о помощи, оказанной казахскими баями населению, пострадавшему от голода 1921-1922 годов.

**Ключевые слова:** конфискация крупных богатств, Малый Октябрь, родовые отношения, сословное разделение, вредный элемент, бывший Большой, бывший старший офицер.

**IRSTI 03.20.00**

## **PREREQUISITES FOR THE LIQUIDATION OF THE KAZAKH BAYSTVO AS A CLASS, ON THE EXAMPLE OF THE ATYRAU DISTRICT**

**Sh. Nagymuly\*, H. Professor of Atyrau University named after  
Dosmukhamedov, Academician of the Caspian Academy,  
e-mail: waxman45@mail.ru.**

**G. Shugayypova, H. Master of History of Atyrau University named after  
Dosmukhamedov.**

**G. Zhambaulova, H. Master of History of Atyrau University named after  
Dosmukhamedov.**

**\* Corresponding author  
e-mail: waxman45@mail.ru.**

**Abstract.** The article examines the reasons for the confiscation of bais and the consequences of their liquidation as a class using the example of the Atyrau region. The article describes how F. Goloshchekin, appointed Secretary of the Kazakh Regional Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) in 1925, stood at the origins of measures to deny the progressive role of bais in Kazakh society and confiscate all their property.

The negative attitude towards the Kazakh bais was clearly reflected at the II Plenum of the Kazakh Regional Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks), which took place in Kyzylorda on April 30, 1926. At this plenum, F. Goloshchekin declared for the first time that there was no October in the Kazakh village, and therefore it was necessary to take measures. All speakers, with the exception of S. Sadvakasov, supported F. Goloshchekin and called for the elimination of the bais in the aul and tribal relations in the village.

The example of the Atyrau region clearly demonstrates the suffering that the Kazakh people suffered due to the confiscation of property, the confiscation of livestock, as well as the forced collectivization and settlement that began in 1928. The article also provides information about the assistance provided by Kazakh bays to the population affected by the famine of 1921-1922.

**Key words:** confiscation of large wealth, Little October, clan relations, class division, harmful element, former Big, former senior officer.

Қазақ тарихында орыны толмас қасіреттер өте көп болды. Олардың басым көпшілігі 70- жыл ғана өмір сүріп, тарих сахнасынан біржола кеткен совет өкіметі үстемдік құрған жылдары орын алған еді. Әрбір қоғамда қалың көпшілікке игілікті, сауапты істерімен көмек көрсетіп мызғымас бедел жинаған таптың болатыны белгілі. Ел тарихының барлық кезеңдерінде қалың жұртшылықтың басына іс түскенде көмегін аямай жәрдемдесетін сондай тап - қазақтың байлары еді. Соған қарамастан 1928 жылдан бастап, совет үкіметі қазақтың байларын тап ретінде жоспарлы түрде құртуға кірісті. Бұл шараның басында 1925 жылы Бүкілресейлік большевиктердің Коммунистік партиясының Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы болып тағайындалған Ф.И.Голощекин тұрды. Қазақ байларына деген теріс көзқарас 1926 жылы 30 сәуірде Қызылорда қаласында өткен Бүкілресейлік большевиктердің Коммунистік партиясының Қазақ өлкелік комитетінің 2-ші Пленумында айқын көрініс тапты.

Пленумда баяндама жасаған Голощекин былай деді: «Екінші маңызды мәселе – тағы да сол ауыл, дұрысырақ, ауылдық Кеңес. Жолдастар, біз бұдан да бұрын өлкелік партия конференцияда ауылдық кеңесті талқылаған едік. Біз «ауылды советтендіру» ұранын көтердік. Менің қолымда 120 парақтан тұратын материал бар. Бірақ ауылды советтендіру мәселесі әлі өзінің шешімін тапқан жоқ. Себебі, ауылда кедей көпшілік үшін рулық қатынастар мен байлар өз дегендерін жүргізіп отыр. Сайлау кезінде жарлыны да, коммунисті де бай тағайындайды.

Жолдастар, мен 4 сәтке тоқталамын. Біріншіден, париялық басшылық жоқ, жолбасшы жоқ, ауыл коммунистіне тірек болатын ауыл комитеті жоқ, Ең бастысы, ауылда советті ақсату үшін екі мәселенің ықпалын есепке алмай келеміз. Олар: рулық қатынастардың өміршеңдігі мен байлардың ықпалы. Біз ауылда советтерді Ресейдің Курск, Тверь облыстарындағыдай етіп, құрғымыз келеді, басты қателік осында».

*Өмірінде қазақ даласында болып көрмеген, қазақ қоғамының ерекшеліктері мен байлардың прогрессивтік ролін мүлде білмейтін, білгісі де келмейтін басшы өзінің сөзін одан әрі былай жалғастырады: Біз Рулық қатынастарды реттемейміз, біз ауылдың экономикасын реттемейміз, оны бай реттейді, байдың өзінің алдына қойған экономикалық мақсаты бар. Сіз, ауылда таптық жіктелу жоқ дегіңіз келеді ме? Жоқ, бар, болғанда ол жіктелу, қазақ*

емес басқа мекендердің бәрінен де, артық- деп өзеурейді, Голощекин[1]. Қатыгез басшы, Қазақстанға келгеннен бастап, қазақ байларын құртуды жоспарлаған және сол жоспарын орындау жолында ешкімнің де айтқанына құлақ аспаған. Әйтпесе, сол жылдары қазақ даласында болып, қазақ жұртшылығының тұрмыс- тіршілігімен танысқан Ресейлік ғалымдар мен ұлт жанашырларының бұл мәселе бойынша пікірлері мүлдем басқаша еді. Шындығында, қазақ қоғамында Европа мен Ресейдегідей кедейлерді сүліктей сорған бай-феодалдардың болмағандығын орыс зерттеушілері, профессор Кушнер мен Полочанский 20-жылдары атап көрсеткен болатын. Мәселен, Кушнер қазақ ауылында тап күресі өршіп тұр дегенге қарсы өз пікірін былай деп жазды: «Мен тап күресін және әлеуметтік таптарды босқа іздепін, нақты тап түсінігіне сәйкестікті іздедім, бірақ таппадым»[2]. Қазақ қоғамындағы ауқатты мен қара шаруаның тұрмыстағы айырмашылықтарының шамалы екенін, ал бұл олардың өзара қарым-қатынасында елеулі рөл атқаратынын 1926 жылы Е.Полочанский де жазған еді. Қазақ ауылындағы байлар мен ауқаттылардың үлкен ұйымдастырушылық беделін байқаған ол былай дейді: «Бұқарада таптық сананың мүлде болмауы жағдайында, ол (бай), жайылымдық мал шаруашылығы жағдайында, ешқандай қанаушы ретінде емес, керісінше шаруашылықтың-рулық негізде қалыптасқан қоғамның орны толмас және пайдалы мүшесі ретінде құрметтеледі»[3].

Қазақ зиялылары Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынұлының: «Қазақтарда бай мен кедейдің арасында таптық қайшылық жоқ, оларда рулық мүдде немесе жалпы қазақтық мүдде таптық мүддеден басым түсіп жатады»[4]-деген пікірлері кейіннен большевиктер тарапынан "реакциялық теория" ретінде өткір сынға алынды. Ал Голощекин бола, сол пленумда өзінің пікірін былай деп жалғастырады: «Бай несімен күшті? Бай, экономикалық күшімен қатар, жұршылыққа саяси билігін рулық және патриархальдық байланыстары арқылы жүргізеді, оларды қару ретінде пайдалана отырып, бай өзінің ықпалын тек ауылға ғана емес бүкіл уезге жүргізеді. Екінші жағынан, біздің өзіміздің деревняда Октябрь болды, экпроприацияны, комбедті жүзеге асырдық, бұнда оның біреуі де болған жоқ. Байды ешкім қозғаған жоқ, ол Октябрьдің иісін де сезген жоқ. Сондықтан, біз Октябрьді ауылға қалай жақындатамыз, байлар мен рулық қатынастарды не істейміз, соған ойлауымыз керек» [5]. Бұл сөздердің артында қандай зілдің жатқаны көп ұзамай- ақ белгілі болған еді.

Пленумда сөйлеген ҚССР ағарту халық комиссары Смағұл Садуақасов Голощекиннің сөзінде қазақ халқы үшін қандай қиындықтар мен қауіптің бар екенін сезіп, былай деген: «Голощекин жолдас өзінің сөзінде қазақ ауылы Октябрь рухын сезінген жоқ, сондықтан онда кіші Октябрьді жасау керек деді.... Біз сондай революцияны керек деп санаймыз ба, мәселе сонда. Ондай мәселе көтермес бұрын, біздің өткен тарихымызға көз жүгірту дұрыс дер едім. Бұны біздің қазақ республикасын құруға қатынаспаған жолдастардың білуі үшін керек деп есептеймін (Садуақасов бұл жерде Голощекинді де айтып отыр. Себебі, оның республикаға келгеніне тек бір жыл болған еді). Біз 3-ші

конференцияда Вайнштейн жолдастың Қазақстанда совет және коммунистік құрылыстың базасын жасау мәселесін көтерген кезде Сафаровтың сөзіне сүйеніп, далаға совет үкіметі телеграф арқылы орнатылды дегені және ол ұсынған экпроприация мәселесі де жұртшылықтан қолдау таба алмай, Вайнштейн мықтап сүрінген болатын. Енді содан кейін 3 жыл өткенде қазақ даласында жаңа революция жасау керек деп тіпті сыбырлап та айту артық сияқты»[6]. *Әрине, қазақ халқының шынайы жанашыры Садуақасовтың бұл сөзі Голощекин мен оның жақтастарына шанишудай қадалғаны айтпаса да түсінікті еді.. Садуақасовтың өзі 1937 жылы « халық жауы» атанып, атылды. Осы пленумда Голощекиннің қазақ ауылы мен қазақ байларына деген дұшпандық ниетін жан тәнімен түсіне отырып, оған қарсы өз пікірін жеткізген сол кезде небәрі 26 -ақ жастағы жалғыз Смағұл Садуақасов болатын.*

Рябokonь жолдас өз сөзінде Садуақасовтың Голощекиннен кейін сөйлеуі дұрыс емес дей отырып, сөзін былай жалғастырды: « Байлар экономикалық күш ретінде Голощекин жолдас мысал келтіргендей ауылдағы кедей мен байдың арасындағы алшақтық жер мен көктей, деревнядағы кулакпен салыстыруға мүлдем келмейді. Сондықтан ауылдағы кедей мен байдың арасындағы айырмашылық, деревнядағы кулак пен кедеймен салыстырғанда айырмашылығы тіптен зор. Бұл біріншіден. Екінші мәселе-рулық қатынастың маңызы бар ма? Әрине, бар. Үшінші мәселе- біз ауылдағы байларға, деревнядағы кулактардай етіп, дүние-мүлкіне әлі тиіскен жоқпыз. Сондай-ақ біздің жүргізіп отырған саясатымыз арқылы әлі де болса қазақ кедейлеріне байларға қарсы тап күресін жүргізетіндей толық жағдай жасай алмай отырмыз[7].

*Бұл жерде Рябokonь де Голощекин сияқты қазақ қоғамында қалыптасқан жағдайды толық білмейтіндігін, яғни қазақ қоғамында байлар мен кедейлердің арасында Ресейдегідей тап күресінің болмағанынан хабарсыздығын көрсетіп отыр.*

*Конференцияда сөйлеген Тұрар Рысқұлов Голощекинді қолдай отырып, қазақ байларын екі жылдан кейін бүкіл мал-мүлкінен жұрдай етіп тәркілеудің екі миллион адамға дейін ашаршылыққа алып келетінін, сірә білмеген шығар, әйтпесе ол кісі былай деп айтпаған болар еді.*

Тұрар Рысқұлов: «Мен Садуақасов жолдастың пікірі туралы айтатын болсам, ол кісінікі мүлдем дұрыс емес, себебі ол кіші Октябрьді үлкен октябрьге теңестіріп, мәселені шамадан тыс күрделендіріп тұр. Садуақасов ауада бірдеңе жүр, сол арқылы Голощекин бір төңкеріс жасауға дайындалуда дегісі келеді. Ешкім де төңкеріс жасағысы келмейді. Барлық мәселе, біз партия құрылысында үздіксіз алға жылжып келеміз, қазақ жұртшылығы да шаруашылық және мәдени жағынан даму үстінде, халықтың санасы өсіп келеді, партияға артта қалуға болмайды. Бұл тұрғыда Садуақасов жолдас артта қалғандықтан ауылда шын мәнісінде не болып жатқанын білмейді, оның ойынша « ауылда бәрі тыныш, бәрі жақсы», сондықтан ауылға тиіспеуге шақырады. Бұл дұрыс емес»[8] .

*Шынында, Садуақасов айтқандай, ауылдың бұрынғысынша дамуына тиіспей қалдырғанда, қазақ даласында 1931-1932 жылдардағы халықтың үштен бірін жалмап алып кететіндей ашаршылық трагедиясы болмайтын еді. Кімнің дұрыс, кімнің бұрыс екенін тарихтың өзі көп ұзамай көрсетті.*

Көп ұзамай Голощекин басқарған Қазақстандағы партия мен үкімет қазақ байларына байланысты «сөздеріне тұрды».

1928 жылы 27 тамызда Қазақстан үкіметінің аса ірі байларды тәркілеу туралы «Бай шаруашылығы мен жартылай феодалдарды тәркілеу және жер аудару туралы» декреті жарияланды[9]. Ал үш күннен соң, яғни 30 тамызда «Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Советінің бай шаруашылықтарын тәркілеу туралы қаулысын қолдану жөніндегі Ережесі» қабылданды[10]. Ережеге сай үкімет адамдары тәркілеу жұмысын 5 қыркүйекте бастап кетті. Мұндай зорлыққа көнбеген халық бас көтеріп, өз наразылықтарын көрсетті. Дегенмен халықтың бұл әрекетіне де байланысты тиісті қаулы шығарылды. Сол жылдың 17 қазанында Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Советінің «Жартылай феодал ірі байлардың тәркілеу мен жер аударуға қарсылығы үшін қылмыстық жауапкершілігі туралы» қаулысы шықты[11].

Совет үкіметі жылдарында таптық көзқарасқа негізделген коммунистік идеологиямен қаруланған барлық деңгейдегі үкіметтік органдар ақ адал меншігінен бір күнде айырылған қазақтың байларын барып тұрған қанаушы, құбыжық ретінде бейнелей отырып, олардың қоғамды біріктіруші, әрі қалың көпшілікке деген қамқорлық, прогрессивтік ролін мүлде ескермеуге, тіпті жоққа шығаруға тырысты.

Гурьев уезінің жергілікті шенеуніктері байлардың мал-мүлкін тәркілеу ісінде үлкен құлшыныс көрсетіп, үкімет қаулысының шыққанына тек бір ай өтпей жатып тәркілеуге жататын байлардың тізімін жасап үлгерген екен. Ол жөнінде Гурьев партактиві мен тәркілеу жөніндегі өкілдермен бірге өткізген жиналысының 1928 жылы 8 қыркүйектегі хаттамасында көрсетілген: Қатысқандар - 30 адам. Төраға-Сүлейменов. Хатшы-Оспанов.

### **Күн тәртібі:**

1. Тәркілеуге жататын бай шаруашылықтарының тізімін талқылау.
2. Тәркілеу туралы Совнаркомның ережесін талқыға салу.

Талқыланды: Тәркілеуге жататын бай шаруашылықтарының тізімін талқылау(жолдас Құлшурин).

Тізімдегі жекеленген кандидатуралар бойынша мына жолдастар сөйледі:

### **Жаманқала ауданы:**

1. Сералиев- Измаилов пен Келімбетов жолдастар айтты, Сералиевтің 1000 қойы, 250 жылқысы, 50-60 ірі қарасы, 50 түйесі бар. Ескі кезеңде болыс болған. Жұршылыққа ықпалы бар. Сералиев әлеуметтік қауіпті элемент.

2. Маметалиев- жолдас Измаилов: Маметалиев патша шенеунігі болды, әкесі 30 жыл бойы старшын болған. Келімбетов Измаиловтың мәліметтерін қолдай отырып, Маметалиевті әлуеметтік қауіпті элемент деп есептейлі.

3. Сармұқанбетов - жолдас Измаилов: Сармұқанбетовтің 300 қойы, 60 жылқысы, 60 ірі қарасы, 30- түйесі бар.

4. Бектілеуов - жолдас Измаилов: Бектілеуовтің 30 түйесі, 40 жылқысы, 50-60 ірі қарасы, 300 қойы бар.

5. Шытықов- жолдас Келімбетов: Шытықовтың 100 жылқысы, 1000 қойы, 30 түйесі, 30 ірі қарасы бар.

#### **Доссор:**

1. Жұбанияров Қапу- жолдас Келімбетов: Жұбанияров ірі бай, топ құрады, жағымсыз элемент, 1000 сомға айыпталды.

2. Үмбеталиев - жолдас Измаилов: Үмбеталиевтің 800 қойы, 160 жылқысы, 30 ірі қарасы бар. Жұршылыққа ықпалы бар.

3. Баетов Ермағанбет- жолдас Измаилов: Баетовтың да малы Үмбеталиевпен бірдей, бұрын болыс болған.

#### **Қызылқоға ауданы:**

1. Дүйсалиев – Құлкенов жолдас: Дүйсалиевтің 700 қойы, 250 жылқысы, 100 түйесі, 150 ірі қарасы бар. Бандыға қатысқаны үшін жауапқа тартылған.

2. Шолаев Сақып- жолдас Жұмағазиев: Шолаевтың 500 қойы бар, бұрынғы болыстың баласы, халыққа ықпалы зор.

Жолдас Құлкенов: Шолаев Алашорда кезінде старшын болды. 15 түйесі, 25 жылқысы бар.

3. Кенесаев – жолдас Измаилов: Кенесаев бірінші бай, 100 -дей қойы, 110-200 ірі қарасы, 100 жылқысы, 60-70 түйесі және 10 батырағы бар. Ықпалды адам. Жолдас Жұмағазиев Измаиловтың сөзін қолдай отырып, Кенесаевты дұшпан элемент деп есептейді.

4. Меңдалиев -жолдас Идегенов: Меңдалиев -бай, 1200 қойы, 40 жылқысы, 30 түйесі, 150 бас ірі қарасы бар, дауыс беру құқынан айырылған. Беделді, бірақ дұшпандық ниеті бар.

5. Жанайсов- жолдас Жұмағазиев: Жанайсов ірі бай, кедейлерді қанаушы, 300-400 қойы, 50-60 ірі қарасы, 15-20 жылқысы бар.

6. Қишықов Ж.-жолдас Идегенов: Қишықов бұрынғы болыс, 150 қойы, 20 бас ірі қарасы, 12 жылқысы, 10 түйесі бар, бөтен элемент.

7. Әбенев Алдияр- жолдас Жұмағазиев: Әбенев бұрын полиция болған, патша үйінің қорғаушысы, Алашорда кезінде топтарға жік салумен айналысып қамауда болды. 300 қойы, 50 ірі қарасы бар. Жолдас Құлшаров: Әбенев сотталған.

8. Игіліков И.-жолдас Жұмағазиев: Игіліковтің 400 қойы, күн өтеу үшін үй қамақта отырған.

9. Жұлдызов - жолдас Жұмағазиев: Жұлдызов бұрынғы пристав, Алашорда полициясының бастығы болды. Бөтен элемент ретінде сайлау

құқынан айырылған, ру аралық күресті ұйымдастырушы, 150 қойы, 30 бас ірі қарасы бар.

10. Танатов А.- жолдас Жұмағазиев : бұрынғы болыс, күшті бай, 300-400 қойы, 60 бас ірі қарасы бар.

11. Дүйсенғалиев- жолдас Идегенов: 200 жылқысы, 300 қойы, 25 нары бар.

12. Адаев С. -жолдас Идегенов: Адаев сайлау құқынан айырылған, ықпалы бар, 30 ірі қарасы, 100 қойы, 6 жылқысы, 7 түйесі бар.

Жолдас Ақтанов: Адаев бұрынғы старшын, тыңшы болып істеген.

13. Жұмабаев- жолдас Идегенов: Жұмабаевтың 1800 қойы, 60 түйесі, 40 жылқысы, 200 бас ірі қарасы бар. Бөлек тұратын баласымен малына бірге қожалық жүргізеді. Жұмабаев ірі қанаушы, оны оқшаулау керек.

14. Демесінов Ш. - жолдас Идегенов: Демесінов атамінер бұрын старшын болған, қазір бір жылқысы бар.

15. Медетов Тілеген - жолдас Құлшаров: Медетов Алашода үкіметінің мүшесі болған.

16. Сейтеков Шари - жолдас Жұмағазиев: Сейтеков Алашорданың белсенді қызметкері, сот болды, дауысынан айырылған, 150 қойы бар, мүлкі жөнінен Медетовпен салыстырғанда күштірек, жер аударуға жатады.

17. Лұқпанов А. - жолдас Жұмағазиев: Лұқпановтың ру араздығын қоздыруға бейімділігі бар.

18. Мақажанов Т. - жолдас Измаилов: Мақажановтың үш әйелі бар. Бірінші ақтқамінер, сотталған.

Жолдас Құлшаров: Алашорда кезінде сонда жұмыс істеді, аудандық милицияның бастығы болып істеп, пара алды.

19. Жарылқасымов Н. – жолдас Измаилов: Жарылқасымов бұрынғы болыстың баласы.

Жолдас Жұмағазиев: бұрын болыс болды, рулық араздықты ірі қоздырушы. Қазір аудандық тұтынушылар қоғамының бастығы.

20. Нұрмұхамедов Хасан -жолдас Жұмағазиев : Нұрмұхамедов бұрынғы хазрет, қазір де сонымен айналысады, совет үкіметінің жауы.

21. Құлбасов Қарақожа – жолдас Жұмағазиев: Құлбасов құн алғаны үшін отырған, 25 жыл болыс болған.

22. Есенғарин – жолдас Идегенов : Есенғариннің 300 қойы, 25 жылқысы, 80 сиыры, 20 түйесі бар.

### **Есбол ауданы**

1. Маймышев М. - жолдас Измаилов: Маймышев қылмысы үшін 5 жылға сотталған.

Жолдас Келімбетов: Маймышев ірі бай, кезінде оған 1500 сом салық салынды.

2. Алжанов И. - жолдас Измаилов: Алжанов сотталған, Алашордада қызмет жасады, орта шаруадан жоғары, топ құрушы.

3. Қожаров А. – жолдас Жұмағазиев: Қожаров атқамінер, топ құрушы, кедейлерді пайдаланады.

Жолдас Құлшаров: Қожаровқа талан-таражға байланысты сотта іс көтерілген.

Жолдас Келімбетов: Қожаров Гурьевте жауапты қызметтерде болған, қазір кооперативте істейді.

4. Кусалиев Н. -жолдас Измаилов: Кусалиев бірінші бай 300 түйесі , 25 жылқысы, 70 бас ірі қарасы, 300 қойы бар.

5. Бекалиев- жолдас Измаилов: Бекалиевтің 5 әйелі бар, бұрынғы болыс, 40 түйесі,30 жылқысы,400 қойы бар әлеуметтік қауіпті элемент.

6. Лұқпанов – жолдас Измаилов: Лұқпанов хазрет, жұртшылыққа ықпалы бар, пасық элемент.

### **Новобогат ауданы**

1. Жармағанбетов И.- жолдас Измаилов: Жармағанбетов болыстық старшын болды, бірінші бай, 40 түйесі, 30 жылқысы, 60 бас ірі қарасы, 1000 қойы бар.

Жолдас Құлкенов Измаиловтың сөзін толық қолдады.

2. Жанқожин Ж. – жолдас Измаилов: бұрынғы депутат, 20 түйесі,40 жылқысы, 60 бас ірі қарасы, 100 қойы бар.

Құлкенов: Жанқожиннің 150 қойы, 50 сиыры, 70 жылқысы бар.

3. Мамеков Қ. – жолдас Измаилов: Мамеков медициналық фельдшер, 60 түйесі, 100 жылқысы, 200 қойы, 100 бас ірі қарасы бар, топ құрушы. Ру араздығын қоздырушы.

4. Исмағылов С.- жолдас Измаилов: Исмағылов бұрынғы болыстық старшын, 40-50 түйесі, 60-70 жылқысы, 100 бас ірі қарасы, 1000 қойы бар.

5. Омақов Майрам- жолдас Измаилов: Омақовтың 70 түйесі, 60 жылқысы, 100 бас ірі қарасы, 700 қойы бар, бұрын ауыл старшыны болан. Оны Құлкенов жолдас та растайды.

6. Жанысенов К. – жолдас Измаилов: Жанысеновтің 20 түйесі, 15 жылқысы, 60 бас ірі қарасы, 200 қойы бар.

7. Хамидуллин Н. Жолдас Измаилов: Хамидуллин бұрын көпес болған, 60 түйесі, 50 жылқысы, 80 бас ірі қарасы, 600 қойы бар.

8. Майранов Б.- жолдас Измаилов: Майрановтың 30 түйесі, 30 жылқысы, 20қойы,20-30 ірі қарасы бар.

9. Меңдалиев М. – жолдас Измаилов: Меңдалиев бұрын старшын болған, 30 түйесі, 30 жылқысы, 60 бас ірі қарасы,20 қойы бар, атқамінер.

10. Бекенов А.(тізімде жоқ)- жолдас Измаилов: Бекеновтің 50 түйесі, 70 жылқысы, 100 бас ірі қарасы, 600-700 қойы бар.

11. Абақанов Қабижан- жолдас Измаилов: Абақановтың 70 түйесі, 100 жылқысы, 100 бас ірі қарасы, 600-700 қойы бар.

12. Шакаев Қали- жлдас Измаилов: Шакаевтың 100 түйесі,30 жылқысы, 30 сиыры, 400 қойы бар.

13. Арыстанғалиев - жолдас Төлегенов: Арыстанғалиевтың 20 түйесі, 100 жылқысы, 500 қойы бар.

### **Теңіз ауданы**

1. Алиев- жолдас Жұмақанов: Алиевтің 60 жылқысы, 40 түйесі, 60 сиыры, пасық элемент, қазір түрмеде отыр.

Жолдас Құлшаров: Алиевке сотпен 6000 сом айыппұл салынған.

Үмбеталиев, Мұқатов жолдастар: Оның шаруашылығы біреу болса да, малын далада бөліп жасырып отыр.

2. Танашев Хасан- Қарпеков және Жұмақанов жолдастар: Танашев әлеуметтік қауіпті элемент, 200-300 бас ірі қарасы бар, топ құрушы, ру басы.

3. Құрманғалиев К. -жолдас Измаилов: Құрманғалиевтің 40 түйесі, жылқысы, 60-70 ірі қарасы бар.

4. Танашев Өтеғали- Жұмақанов пен Құлшаров жолдастар: Танашев бұрынғы капиталист, 12 кәсіпорны болған, жұртшылыққа ықпалы болған, қазір де бар. Әлеуметтік қауіпті элемент.

Сөйлеген жолдастар: Жұмақанов, Құлшаров, Үмбеталиев, және Измаилов негізгі тізімге қосымша Теңіз ауданы бойынша төмендегі байларды тәркілеуге ұсынды: Ибрашев, Мқұаметжанов, Ермұқамедов, Даубатыров, Артықов, Исаев, Идрисов, Төлебаев, Салышев, Мұқашев, Әбілов.

### **Қаулы етті:**

Тізім негізінен басшылыққа және орындауға алынсын, өкілдерге басқа да байлар жөнінде мәліметтер жинақтауға тапсырма берілсін[12].

2021-2023 жылдар аралығында Атырау өңірлік комиссиясы мүшелері жүргізген архивтердегі зерттеу жұмыстары мен саяси қуғын-сүргін құрбандары ұрпақтарымен болған сұқпаттар мен сауалнамалардың нәтижелерінде облыста әлі де болса ақталмаған байлардың бар екені анықталды. Олардың арасында ақталмаған ірі байлардың саны жиырмаға жуық екені қазір анықталып отыр.

Атырау өңірінде XX ғасырдың 20 жылдардың аяғына дейін өмір сүріп, аса ірі мөлшерде төрт түлік малға ие бола отырып, өздері өмір сүрген өлкенің халқына қамқор болған Мұқырлық Оразалыұлы Саптаяқтың, Толыбай елді мекенінің ірі байы Төрешұлы Ізімнің, Жармыш елді мекенінің ірі байы Исатайұлы Тумыштың, Есболдық ірі бай Сейітұлы Керейдің, Қызылқоғалық ірі байлар атақты Есболай бидің ұрпақтары Шауқарұлы Көреғұл мен оның ұлы Көреғұлұлы Патшағұлдың, Забурындық ірі бай Бапатақұлы Мұқамедияның, Ботақан ауылының байы Жүнісов Оразалының, Жембетов Жандолланың, Жылыойлық Мыңбайұлы Боқайдың, Жұмалыұлы Ахаттың, Тұщықұдық елді мекенінің ірі байы Омаров Нағымның тәркіленген малдарынан сол кездегі Гурьев округіне қарайтын Қызылқоға, Есбол, Жаманқала, Жылыой, Новобогат, Теңіз аудандарының әуелі артельдері, кейін колхоздары құрылды.

Атыраулық осы байлардың әрқайсысында тәркілеуге ұшырағанға дейін мыңдаған түйе, жылқы, сиыр, он мыңдаған ұсақ жандығы болған. Сол байлардың малдарының ырыздығы мен пайдасын кезінде қазақтың қалың жұртшылығы мен кедей жақын-жуығы молынан көрген. Бұлардан бөлек, 1928 жылғы тәркілеу науқаны басталмастан бұрын, Атырау өлкесінің 149 байы 1921-1922 жылдары болған ашаршылық кезінде 3000 мыңның үстінде адамға өздерінің мал өнімдерімен көмектесіп, олардың жанын сақтап қалған. Осыған байланысты тағы бір дерек: 1921-1922 жылдағы ашаршылық кезінде совет үкіметі арнайы ашаршылыққа қарсы күрес комиссиясын құрып, Атырау өлкесінің ашыққан халқына азық-түлікпен көмек ұйымдастырып, жұртты аман алып қалуға көп көмектескен. Міне, соның айқын дәлелі – сол комиссия өзінің шешімімен атыраулық байлар мен ауқатты адамдарға кеңес үкіметі 1921-1922 жылдары ашыққан адамдарды тіркеп, олардың жандарын сақтап қалуға міндеттеген. Ол жөнінде облыстық архивтің №109 қорында толық мәліметтер жазылған.

Мысалы, 1922 жылдың тамыз айында Гурьев уезі Плотивинск болысының №11 ауылының ашаршылыққа ұшыраған 160 тұрғынының тізімі жасақталып, оларды азық-түлікпен қамтамасыз етуге сол жердің байлары Жұбанов Есімді, Ертілеуов Көбенді, Жұбанов Есенкелдіні, Балмұқанов Ерниязды, Асаубаев Қолбекенді, Қатимиров Ақбайды, Бекешев Сакенді, Дүйсалиев Төкешбайды, Кенғанов Махамбетті, Макенов Избанды, Қарабалин Нұрды, Биманов Шәріпті, Есниязов Тынымқұлды, Жанғалиев Қапалыны, Аймағанбетов Сәбитті, Аймағанбетов Кенжені әрқайсысына 5-10 отбасыны асырауға міндеттеген. Мысалы, Жұбанов Есімнің қамқорлығында Алмағанбетов Баймұқан, Жолдыбаев Ахмет, оның әйелі Зүбайда, Жолдыбаев Бөрібай, әйелі Збира, баласы Есмағанбет, қызы Әлия болса, оның туысы Ескелді Жұбановтың «мойнына» Ібішев Сайлау, Жұманов Қазбек, Жұманов Қазғұл, фамилиясы белгісіз Темірбай, Есов Жадай, оның әйелі Зағипа, Исов Қойшыбай, Исов Накен, Отанов Құлымбет, оның әйелі Қапиза, Қожамқаев Тасбай, оның әйелі Сұлу және басқа да ашыққандарды іліп қойған. Келесі 1922 жылдың 12 мамырында жасақталған ашыққандар мен оларды құтқарған байлардың тізіміне Гурьев уезі №1 ауылының азаматтары енген. Бұл ауылдың ашыққан 61 азаматына азық-түлік беруге Амандосов Бошан, Тыныштықов Дошан, Есетов Сәлім, Ибраев Нарынбай, Оразов Тәжігерей, Беркетов Бисембі, Оразов Сембай, Тілегенов Жұман, Қобдабаев Базар, Тәжіғалин Мұрат, Пұсырманов Бисен, Көлеков Шынтас, Исатаев Жұма, Жалғасов Шора, Жалғасбаев Өтеғұл есімді бай азаматтар тіркелген[13].

1922 жылы Гурьев уезі Ақжал болысы №2 ауылының ашыққан 75 азаматына сол өңірдің ауқатты азаматтары Төребеков Бөкенді, Қарабасов Құтқұлды, Қарабасов Сұлтанды, Жарықов Қанатты, Мырзаев Әмірді, Жаналиев Сәрсенді, Жасынов Сағынды, Жаналиевті(аты көрсетілмеген), Алманов Бекқұлды тіркеген[14].

1922 жылы сол болысқа қарасты №3 ауылдың ашыққан 67 азаматына көмектесу үшін Қодабаев Дәуітті, Өтемісов Қойбағарды, Алишанов Хасанды,

Таңбаев Шаштыбайды, Бүркітов Қабида, Көшенев Исламды, Бибатов Рахипті, Іргежанов Қайреденді, Жайыновты, Дәулетов Ақанды, Балтабаевты, Қылышбековты, Алиевті, Аманиязов Баймағанбетті, Шойтасов Шағамбетті, Жайкүтов Нұғманды тіркеген[15].

Сол жылы Ақжал болысының №4 ауылының 35 азаматына Шорқанбаев Өмірзақ, Бекбосынов Тілеген, Нысанов Махамбет, Махамбетов Жүнісқали, Бурабаев Оспан, Шығанақов Ниязбек, Әбілхайыров Құрман есімді ауқатты адамдар жәрдемдескен.

1922 жылдың 13 тамызында жасақталған Гурьев уезі Бестөбе болысы № 3 ауылының ашыққандарының тізіміне 115 азамат еніп, оларға азық-түлік беруге міндеттелген Санбаев Сұймағанбет, Көптілеуов Манабай, Үздібаев Битен, Аманжұсов Бақытжан, Бөриев Жолдыбай, Темірбеков Боран, Жауғаштиев Ізтелеу, Бұқарбаев Рысқали, Үздібаев Қоздыбай, Орысбаев Темірбай, Темірбеков Бесбай, Биманов Сапи тіркелген[16].

Сол болыстың №4 ауылының ашыққандары мен ауқаттыларының тізімі 1922 жылдың 10 тамызында жасақталыпты.

Бұл ауылда аштыққа ұшыраған 100 адамға азық-түлікпен Самбетов Ақшулақ, Самбетов Боқан, Машанов Бекмұқан, Төлеманов Ағис, Төгілгенев, Атанғарин Мәмбет, Иманқұлов Ернияз, Айтөриев Алпысбай, Айтілесов Рақым есімді жандар көмектескен.

Бестөбе болысының №5 ауылында 1922 жылы тамыз айында тізімде көрсетілген 90 ашыққан адамдармен өздерінің қолдағы бар азық-түлігімен Мамбетниязов Машкерім, Кешербасев Сарық, Қазиев Жанай, Алжаров Ақуан, Айтенов Қазі, Сарбөпиев Байгелді, Есов Бисекен, Тілеубаев Тілепберген, Қарағолов Алтынбай, Жорамұратов, Өтекенев Қауеп, Аманбаев Нұрғали, Қыбалиев Ербақсиық есімді ауқатты адамдар бөліскен[17].

Сол болыстың №6 ауылында ашыққандардың 1922 жылдың 10 тамызында тізімі жасақталып, оған енген 122 адамға Жанайбаева Атабике, Жанайбаева Шағира, Мұқанов Оразбай, Соқырсариев Қапан, Майғанов Бимұқан, Шакиров Ермұқанбет, Қарабаев Ожамбай, Қарабаев Жақия, Ниязова Аққыз, Наурызов Ораз, Сұлсейітова Айтжан, Қарымсақов Бижан көмектескен[18].

Бестөбе болысының №8 ауылында 1922 жылдың тамыз айында 158 ашыққан адамның тізімі жасақталып, оларды азық-түлікпен қамтамасыз етуге Қалбаев Сары, Бітімбаев Ақтан, Наурызов Жұбанияз, Құтжанов Жұман, Жанаев Сисенбай, Есетов Әділ, Аманиязов Қосымбай, Қошанов Мыңбай, Аманшиев Өсербай, Тажиева Мүрипа, Ищанов Төлен, Сауанов Есенғазы, Тажиев Әбіш бекітіліпті.

Келесі тізімге 1922 жылдың 6 тамызында Бестөбе болысының №9 ауылының 104 тұрғыны енгізіліп, оларға көмектесу үшін Жанәділов Күнбай, Асекнов Лекер, Кеңесбай, Шөңке, Мұқан, Аманов Мырзақұл, Иманов Жұмағазы тіркелген.

1922 жылдың 7 тамызында жасақталған тізімге болыстың №2 ауылының 141 ашыққан адамы енгізіліп, оларды азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін Наурызов Әбдірақман, Ершіманов Дүйсен, Наурызов Абат, Ботаев Тұрыш,

Аманиязов Шоқпар, Шолпанов, Қауақов Қазбай, Бірманов Оңайқұл, Бірманов Жаманқұл, Жаманов Төлеу, Құлмағанбетов Сары міндеттелген[19].

Барлығы Гурьев уезі бойынша ашыққан 1285 адамға 149 ауқатты, бай адам қол ұшын беріпті.

Өздерінің кедей ауылдастарына қиын қыстау кезде мал мүлкімен бөлісіп көмек бергендеріне қарамастан, 1928 жылы Атыраулық жоғарыда аталған байлардың бірқатары тәркілеу шараларының құрығына ілігіп, малдарын тартып алғаннан кейін басқа өңірлерге жер аударып жіберген, бірқатары ІХК қызметкерлерінің қолынан қаза тапқан.

Ірі байлардан тартып алынған малдардың есебінен 1928 жылдан бастап, Гурьев уезіндегі әртүрлі ұжымдық шаруашылықтар шұғыл түрде көп жағдайларда күштеп құрыла бастады. Мысалы, 1928 жылы Оразалыұлы Саптаяқ 1928 жылы кәмпескілеуге іліккенде, оның меншігіндегі 10000 койы, 3000 жылқысы және 1000 түйесінен Қызылқоға ауданындағы Бірлік, Алғабас артельдері (кейін атаулары басқа колхоздар мен совхоздарға айналған) құрылған көрінеді. Ал Толыбай елді мекенінің байы Ізім Бөтешұлының 1000 түйесі тәркіленіп, өзі айдауда өте қиын жағдайда қайтыс болса, Оразалыұлы Саптаяқ пен оның інісі Қыздарбай ешқандай сот үкімінсіз атып өлтірілген[20]. Әрине, кім-кімге де, өзінің малын күні кешеге дейін бағып, қағып көзінің қарашығындай сақтай отырып, сол арқылы отбасын асырап отырғанда бір күнде бейне бір қылмыскер сияқты жұртқа жаманатты болып бүкіл қара орманынан айрылу үлкен драма болғаны айтпаса да түсінікті. Сондықтан тәркіленген байлардың арасында неғұрлым сауаттылары жоғары жаққа арыз беріп өздерінің ешқандай жазығы жоқтығын дәлелдеуге тырысқан.

Осыған байланысты Теңіз ауданында ақ патша кезінде 10-15 жыл ел басқарған Құрманбаев Қайырлы деген азаматтың Совет үкіметіне жазған арызын оқушы назарына ұсынуды жөн көрдік.

Гурьев округтік кәмпескелеу комиссиясына Гурьев округі Теңіз ауданы Забурун аулының азаматы Құрманбаев Қайырлыдан

### Арыз

Жергілікті комиссия мен окрисполкомның уәкілі Қазақ үкіметінің үстіміздегі жылғы 28 тамыздағы байлар мен феодалдардың мал-мүлкін тәркілеу және өздерін жер аудару туралы Декреттің негізінде мені кәмпеселеу туралы шешім шығарды. Жергілікті комиссия мен уәкілдің бұл шешімін дұрыс емес деп есептеймін.

Мен қарапайым қазақ жанұясынан шыққан адаммын, руым Беріш, оның Есен бөлімі. Ауыл мектебінде оқыдым. Кейін хатшы болып түрлі болыстарда істедім. Кейін әртүрлі әкімшілік қызметтерде болып, учаскелік болыс басқарушысына дейін көтерілдім. Барлығы патша кезінде 17-18 жыл қызметте болдым. Ерекше марапаттар алған емеспін. Тек маған зорлағандай қылып берген Романовтардың 300 жылдығына орай белгімен, обаға қарсы күрес үшін, 1897 жылғы халық санағына қатысқаным үшін берілген 2 медаль, оның несі айып? Патшалық кезеңде мен идеологиялық құлшыныс көрсетіп таптық

жағдайға байланысты қызмет еткенім жоқ, ол кезде басқа ешқандай жұмыс болған емес, тамақ асырау үшін ғана еңбек еттім. Мені сауатты адам ретінде қызметке пайдаланды. 1917 жылғы қазан төңкерісін барлық қазақ еңбекшілері сияқты үлкен үмітпен және қуанышпен қарсы алдым. 1919 жылы біздің ауданды ақгвардияшылар басып алып, біздерді патша үкіметінің бұрынғы қызметкерлерін жергілікті халыққа салық салу ісіне зорлап пайдаланғысы келді. Олардың тапсырмасын шарасыз орындай отырып, біз халықтың тауқыметін қалай болса да жеңілдетуге тырыстық. Ал қызылдар біздің ауданды ақгвардияшылдардан азат еткеннен кейін, мен кеңес үкіметінің маған тапсырған барлық жұмысын адал атқаруға тырыстым. 1920 жылы мен үгіт-насихат бөлімін басқаруға сайландым, одан кейін юстиция органдарында, ал 1920 жылдан 1922 жылға дейін халық соты болып істедім. 1923 жылдан қазірге дейін Кеңес үкіметі органдарында адал қызмет еттім. Қазір менің жасым 54-те, жанұямда 9 жан бар, олардың 3-еуі 14-ке толмағандар, 3 аурулы. Алып бара жатқан мүлкім жоқ, жерүйден басқа, 36 бас малым бар, меншігімде ешқандай жер жоқ. Біздің тұратын жеріміз егіске де, малға да өте қолайсыз. Қарамағымда жалданып жұмыс істейтін ешбір қызметшім жоқ, ешуақытта болған емес. Менің тарапымнан ауылда Кеңестердің саясатына қарсы іс-әрекеттер болған емес, болмайды да. Осы айтылғандарды ескеріп, мені тәркілеумен, жер аударудан босатуыңызды сұраймын. Шындығын айтқанда, менде кәмпескелейтін ештеңе жоқ. Ал, Петропавловск округіне жер аудару мен үшін өліммен тең, себебі жанұя мүшелерінің жартысы ауру, оның үстіне соншалықты алыс аймаққа көшіп баруға оның қисапсыз шығынын көтеруге біздің экономикалық мүмкіндігіміз жоқ. Сондықтан мені өзімнің туған жерімде қалдыру мүмкіндігі табылмаған жағдайда, округтің атқару комитеті менің ауыр жағдайымды ескеріп, ең болмағанда бізге жақын көршілес орналасқан орыс аудандарына жер аударса екен деп жалынып сұраймын. Осы арызыма жауапты төмендегі адреске хабарласуыңызды сұраймын.

Гурьев округі Теңіз ауданы

Забурун ауылы Қ.Құрманбаевқа

Біздің кейін білгеніміздей, сол кездегі билік Құрманбаев Қайырлының бұл өтінішін аяқсыз қалдырып, ол кісі жер арқасы қияда Қазақстанның солтүстігінде орналасқан облыстардың біріне отбасымен жер аударылыпты. Содан ол кісі көп жылдардан кейін азып тозып елге оралғанын белгілі жазушы Берік Қорқытовтың естелігінен білдік [21].

Атырау өлкесінде ірі байларды тәркілеу шарасына байланысты жұртшылықтың пікірі екі ұдай болғанын облыстық архивтің №2,3 қорларының материалдары көрсетті. Байларды тәркілеуді барып тұрған қиянат дегендер де болыпты. Мысалы, Теңіз ауданында 1928 жылдың 28 қыркүйегінде Госрыбпромның есепшісі Аполихин деген кісі жұмысшылар жиналысында байларды тәркілеу туралы мәселені талқылау кезінде байлардың малын тартып алу барып тұрған тонаушылық деп бағалап, өкілге жұртшылықты қарсы қоя отырып, елдегі байлардың малдарын тәркілеуге жол бермеуге шақырған. Осындай әрекеті үшін Аполихин дереу жауапқа

тартылып, оның ісімен айналысу Теңіз ауданының қауіпсіздік комитетіне жүктелген. Осы ауданның Зормата №10 ячейкасының хатшысы Оразбаев Айыптың, Ботақан ауылдық Советінің хатшысы Алексешовтың, №14 Госрыбтрестің кәсіподақ комитетінің төрағасы Нұғмановтың тарапынан кәмпескеге тартылған байлар Самиев Нұрғалиды, Жұбатыров Шәмішті, Әбішов Хайдарды азат ету туралы үзілді-кесілді түрде талап етулері комиссия жұмысына кесел келтіргендіктен оларды шұғыл түрде жұмыстарынан босатуға шешім шығаруға тура келіп, ал Нұғмановтың ісі Аудандық партия комитетіне жолданып, оның партия қатарында болуы туралы мәселені қарау жіті тапсырылыпты. Облыстық архивтің №2 қоры, №9 ісінен төмендегі мәліметтерді кездестірдік: Бүкілодақтық коммунистік (большевиктер) партиясының бұрынғы мүшесі Әбдірахманов Бақтияр, Новобогат мұнай саласында жұмыс істейді. Ол 100-ден астам ірі қарасы бар туысы бай Төлемісов Әбдірахманның тағдырына қауіптеніп: «Қайнағам Төлемісовтың малы тәркіленбесе екен, 9 бастан асқан ірі қара мал болса, бәрі алынып, ферма жұмысшыларына таратылады екен деп естідім»- депті. Сол кен орнының жұмысшылары Бекмұхамедов Досмұхан мен Көпжасаров Марал байларды тәркілеуге байланысты өз пікірлерін : «Жақында байлардан алынған мал шаруа қожалықтары жұмысшылары мен кедейлерге бөлінетін көрінеді, бірақ біз оны алмаймыз немесе оны билік мәжбүрлеген жағдайда ғана аламыз, өйткені бөтеннің малы бізге мал болмайды. Өзіміз таппаған кез келген пайда біздің бойымызға сіңбейді , себебі біздің еңбегіміз оған жүктелмеген және «Құран» бойынша басқаның мүлкін еңбексіз алу дұрыс емес»- деп жеткізіпті[22].

Бақсай ауылында кедейлер жиналысында кедей Мақметов Әбен сөз сөйлеп: «Бізде жарлықта көрсетілген байлар жоқ, оның үстіне байлардан жамандық көрген жоқпыз. Олар туралы жалған деректі нақақ көрсетудің қажеті жоқ»-депті. Мақметовтен кейін сөз алған кедей Мұсаев Жүніс оны қолдап: «Байлар бізді әрқашан қолдап, бізге сауынға сиыр, жылқы, ешкі бергені үшін оларды сынауға немесе себепсіз қаралауға бармаймыз» деп қосыпты. Кедейлерден кейін сөз алған ауылдық кеңестің депутаты Сналиев Әубекер алғашқыларды қолдап: «Бізде зиянды байлар жоқ, біздің барлық байларымыз жақсы, өйткені олар бізге үнемі көмектеседі, ал егер біз оларға қазір жамандық көрсетсек, байлар да кейін бізге жамандық жасайды», -депті. Міне, ауыл адамдарының осындай әділдігі мен ауыз бірлігінің арқасында Бақсай ауылында тәркілеуге жататын байлар жоқ деген шешім шығарылыпты.

Қызылқоға ауданында облыстан жер аударуға бекітілген бай Жұлдызов Жұмақұл тұтқындалғаннан кейін Қосшы және кедейлер одағы мүшелерінің жиналысы шақырылып, онда с/к төрағасының баяндамасында Жұлдызовты зиянды элемент ретінде атағанда, жиналыста «Жұлдызовты қуып жіберуге болмайды, ол бізге жамандық жасаған жоқ», - деген айқай басталған. Нәтижесінде жиналыс: «Біз с/к мүшесі Бектеміров Жолдастың және с/к төрағасы Кушабаевтың ақпараттық есебін тыңдай отырып, шешті:

1) Жұлдызов Жұмақұл патшалық кезінде жауапты қызметтерде бола жүріп, басқа аймақтарда болды, одан біз еш жамандық көрмедік.

2) Кеңес өкіметі тұсында біз оның тарапынан антисоветтік құбылыстарды байқамадық, сондықтан біздің ұсынысымыз оны депортацияламау, егер жоғары органдар оны көшіруді қажет деп тапса, оған қарсылығымыз жоқ».

Бақсай ауылының орта шаруа қазағы Сүйіндіков Аманғали 18/IX-28 күнгі жиналыста былай депті: «Біздің байлар Жанисанов Қали, Иманғалиев, Төлемісов және басқалар бізге ешқандай зиян келтірген жоқ, сондықтан оларды тәркілеуге болмайды деп ойлаймын. Олар бізге үнемі жақсылық жасады: несиеге ақша берді, сүтке сиыр берді және т.б. (Көрсетілген байлардың ешқайсысы тәркіленбеген)[23].

Бірақ байлардың басына іс түскенде, олардың күні кешеге дейінгі кедейлерге жасаған жақсылықтарын ұмытып, ауылдастарының арасында оларды неғұрлым терең батыруға тырысқандар да аз болмаған. Мәселен, Новобогаттық кедей қазақ Бөлесов Айтмағамбет 1 – қазанда жиналысқа жиналған басқа кедейлерге: «Біз азапқа тойдық, енді байлар азапқа салынсын, түрмеде отырсын, сосын оларды қой бағуға мәжбүрлеу керек, олардың бізді қорлауға мәжбүр еткені сияқты, біз оларға осындай жағдай жасайық, сосын біз олардың сынақты қалай қабылдайтынын көрейік»-деген[24]. Отырысқа қатысқан басқа кедейлер Бөлесовтың сөзін құптап, күлісіпті. ( Бұл жерден біз қазағымыздың таза ақылсыздығы мен дарақылығын көріп отырмыз.)

Сол ауылдың кедейлері Есалиев Хамза, Исхахов Сатан, Нұртазин Әйтем тіпті оданда әрі кетіп: «Енді біз бай Жармағамбетов Ерғалидың малын тартып аламыз, оның үстемдігі жеткілікті, енді бізде кедей халықтың билігі, оның малын кедейлерге бөлеміз» деп бөскен көрінеді. ( Бұл пәтшағарлар, бірқатар уақыт өткесін өздері « жерден жеті қоян тапқандай» қорлаған Ерғали байдың баласы Хамит Ерғалиевтың бүкіл республикаға даңқы жайылған халық жазушысына айналалатынын, білсе ғой, шіркін! ). Теңіз ауданында: Ботақан ауылында №14 Мемлекеттік Балық тресі және Өлеңті ауылында «Каспий» №4 серіктестігі жұмысшыларының жиналыстарында бай-феодалдарды кәмпескелеу жөніндегі округтік өкілдің баяндамасын талқылай отырып, Совет үкіметінің саясатын толық қолдайтындарын, барлық жұмысшылар мен кедейлерді бүкіл байлар мен атқамінерлерге қарсы Қазақстан еңбекшілерінің жаулары ретінде тап күресіне шақырды. Өлеңті ауылына қарасты «Шылбыр» елді мекенінде өткен жиналыста делегат Наурызова Жаңыл өз сөзінде конфискациялау компаниясының аса маңызды шара екендігіне тоқтала отырып, жұртшылықты оған белсене қатысуға шақырды. Өз тарапынан экпроприацияға Самиев Жұмағалиды, Алиев Өтеғали мен Алиев Сұлтанғалиды ешқандай ымыраға келместен жатқызу керектігін қадап тұрып айтыпты[25]. Совет үкіметінің әйел теңдігіне байланысты он жылдық жұмысының "жемісін" осы мысал айқындап тұрғандай. Ол заманда бұл заман, қазақ қоғамында көпшілік жиналған жерде әйел адамның ер адамды жерден алып жерге салғанын бұған дейін кім көріп еді? Десек те, болар іс болды,

баяуы сінді. Осы мақаланы көпшілік назарына ұсынғандағы мақсатымыз- қазақ қоғамындағы байлардың прогрессивтік ролін шамамыз келгенше ашып көрсету арқылы оларды ақтауға өз үлесімізді қосу еді .

Мақаланың соңын М. Серванте стің «Тарих – біздің іс-әрекетіміздің қазынасы, өткеннің куәгері, қазіргі кезеңге үлгі және ақыл, болашаққа ескерту» деген сөзімен аяқтағымыз келеді.

### **Пайдаланған әдебиеттер мен деректер тізімі**

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві(бұдан былай ҚРПА) 141-қор, 483-іс, 43-б.
2. Абылхожин Ж.Б. Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации традиционной структуры Казахстана(1920-1930-е гг.), А., 1991г. 10-стр.
3. Бұл да сонда. 11-стр.
4. Омарбеков Т. 20-30-шы жылдардағы Қазақстан қасіреті. Алматы: Санат, 1997.
5. ҚРПА 141-қор, 483-іс, 44-б.
6. Бұл да сонда.
7. Бұл да сонда
8. Бұл да сонда.
9. Қазақстан үкіметінің аса ірі байларды тәркілеу туралы «Бай шаруашылығы мен жартылай феодалдарды тәркілеу және жер аудару туралы» декреті, 1928 жыл 27 тамыз, Атырау облыстық мемлекеттік архиві, 2-қор, 9-іс.
10. Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Советінің « Бай шаруашылықтарын тәркілеу туралы қаулысын қолдану жөніндегі Ережесі». АОМА 2-қор, 4-іс, 40-б.
11. Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Советінің «Жартылай феодал ірі байлардың тәркілеу мен жер аударуға қарсылығы үшін қылмыстық жауапкершілігі туралы» қаулысы, 1928 жыл 17 қазан. АОМА 2-қор, 4-іс.
12. АОМА 2-қор, 4-іс. 1-7 беттер.
13. АОМА №109 қор, №31-іс.
14. АОМА №109 қор, №31-іс.
15. АОМА №109 қор, №31-іс.
16. АОМА №109 қор, №32-іс.
17. АОМА №109 қор, №32-іс.
18. АОМА №109 қор, №37-іс.
19. АОМА №109 қор, №37-іс.
20. Саптаяқ байдың ұрпағы Г. Жамбауыловадан жазып алынды.
21. Қорқытов Б. Атырау арыстары. Атырау: Ағатай баспасы 2008 бет, 73-76 беттер.
22. АОМА 2-қор, 9-іс, 7 бет.
23. АОМА 2-қор, 4-іс. 8 беттер.

24. Бұл да сонда.
25. АОМА , №3 қор, 4 тізім, №1 іс.

## References

1. Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ Arhivı(būdan bylai QRPA) 141-qor, 483-ıs, 43-b.
2. Abylhojin J.B. Sosiälno-ekonomicheskie aspekty funkcionirovania i transformasii tradisionnoi struktury Kazahstana(1920-1930-e gg.), A.,1991g.10-str.
3. Bül da sonda. 11-str.
4. Omarbekov T. 20-30-şy jyldardağy Qazaqstan qasireti. Almaty: Sanat, 1997.
5. QRPA 141-qor, 483-ıs, 44-b.
6. Bül da sonda.
7. Bül da sonda
8. Bül da sonda.
9. Qazaqstan ükimetiniñ asa ırı bailardy tärkileu turaly «Bai şaruashylyğy men jartylai feodaldardy tärkileu jäne jer audaru turaly» dekreti, 1928 jyl 27 tamyz, Atyrau oblystyq memlekettik arhivı, 2-qor,9-ıs.
10. Qazaq ASSR Ortalyq Atqaru Komiteti men Halyq Komissarlary Sovetiniñ « Bai şaruashylyqtaryn tärkileu turaly qaulysyn qoldanu jöindegi Erejesi». AOMA 2-qor,4-ıs, 40-b.
11. Qazaq ASSR Ortalyq Atqaru Komiteti men Halyq Komissarlary Sovetiniñ «Jartylai feodal ırı bailardyñ tärkileu men jer audaruğa qarsylyğy üşin qylmystyq jauapkersılığı turaly» qaulysy, 1928 jyl 17 qazan. AOMA 2-qor,4-ıs.
12. AOMA 2-qor,4-ıs.1-7 better.
13. AOMA №109 qor, №31-ıs.
14. AOMA №109 qor, №31-ıs.
15. AOMA №109 qor, №31-ıs.
16. AOMA №109 qor, №32-ıs.
17. AOMA №109 qor, №32-ıs.
18. AOMA №109 qor, №37-ıs.
19. AOMA №109 qor, №37-ıs.
20. Saptaiq baidyñ ūrpağy G. Jambauylovadan jazyp alyndy.
21. Qorqytov B. Atyrau arystary. Atyrau: Aǵatai baspasy 2008 bet, 73-76 better.
22. AOMA 2-qor,9-ıs,7 bet.
23. AOMA 2-qor,4-ıs.8 better.
24. Bül da sonda.
25. AOMA , №3 qor, 4 tızım, №1 ıs.